

Р е ц е н з и я

От проф. дн **Цветанка Христова Панчева** - Софийски университет „Св. Климент Охридски“, ФФ, Катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“, член на Научно жури, определено със Заповед на Ректора на СУ № ЗД38-188/14.05.2020 г.

за дисертационен труд за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ в

Област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки,
Направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки (Книгознание, библиотекознание, библиография)

на докторант към катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“ на ФФ в СУ „Св. Климент Охридски“ **Асен Георгиев**

на тема „**Личните дневници в специализирани библиотечни колекции в България. Свидетелствата на Петър Динеков и Борис Делчев**“

1. Данни за докторанта

Асен Георгиев е редовен докторант в Катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“ в Софийския университет в периода 2017-2020 г., отчислен с право на защита, покривайки всички необходими изисквания. Той е познат сред библиотечната общност в България като дългогодишен сътрудник на Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“, заемал различни длъжности в нея в периода 1986 – 1997 и 2009 – 2016, а също като експерт в дирекция „Библиотеки и читалища“ на Министерство на културата - 1997 – 2000 и като заместник-директор на Столичната библиотека – 2002-2008. Асен Георгиев е работил в годините и като редактор на няколко периодични издания, като главен редактор на издателството на Националната библиотека, известен е като преводач от немски и английски език. Подчертавам тези му занимания, защото дългогодишната му работа с литературни и архивни източници, включително подготовката за публикуване на дневниците на Петър Динеков и на други документални материали, съхранявани в Националната библиотека, мотивират избора на тематиката и на настоящото дисертационно изследване.

2. Актуалност и значимост на изследването

Актуалността и значимостта на темата на дисертационния труд на Асен Георгиев следва да се търси в контекста на разглеждането на дневниците като важна и в много случаи слабо изследвана специфична част от националното книжовно наследство

на всяка страна, която съдържа съществена, допълваща от първо лице информация за: отделни исторически събития; очертаване основни характеристики на определени конкретни периоди от време; реконструиране живота на значими за страната лица; подпомага също изследвания върху психологическия портрет на пишещия, както и за влиянието на процеса на воденето на дневник върху изграждането на конкретната личност. Друг модерен аспект на темата откривам в опита тя да се разглежда в новата информационна среда в две направления: осигуряване на по-големи възможности за разпространение на информацията, съдържаща се в дневниците (извън традиционното им публикуване) – чрез тяхната дигитализация и включването им в електронни библиотеки, с което се признава значението им като нуждаеща се от популяризиране част от книжовното културно наследство и второто направление – да се проследи трансформацията на самия жанр „дневник” в електронна среда, както и необходимостта от подобно ежедневно записване и споделяне на информация от съвременния човек. Докторантът засяга в своя труд тези въпроси, част от тях периферно, но предпочита да изведе на преден план в своето изследване един важен акцент на темата – дневникът като незаслужено, според него, пренебрегван източник на информация за времето на комунистическия режим в България (с оглед на достоверност, понякога изкривявана през погледа на „аз-а” и затова поставяна под съмнение от много историци), което той се стреми да опровергае на базата на изведени конкретни данни от дневниците на Петър Динев и Борис Делчев. В контекста на достоверността на дневниковата информация в дисертацията се обръща внимание и на други интересни аспекти на темата, а именно за фалшифицираните дневници и за някои морално-етични проблеми, възникващи при работата с тях – при разчитането им, при понякога тенденциозен подбор и съкращаване на текстове, некоректни внушения чрез паратекстове и др.

3. Общо описание на дисертационния труд

Представената за обсъждане дисертация се състои от увод, 5 глави, заключение, библиография (99 заглавия и около 130 цитирания в текста), приложения, в общ обем от 309 страници.

В **Увода** се обосновават целите, обекта, предмета, задачите и методите на изследването, неговата актуалност и значимост, посочват се някои от проучените сайтове, съдържащи интересни пълнотекстови дневници. Докторантът само маркира методологията на изследването си, но би следвало да обърне внимание на двата, използвани от него подхода – единият, отнасящ се до работата му със съвременни информационни източници – електронни каталози, бази данни, дигитални библиотеки и

др., които позволяват отдалечен достъп до оригинални дневникови ресурси и вторият - текстологично проучване на конкретни оригинали, съхранявани в Националната библиотека. Уводът е пестелив, не винаги следва логиката и последователността на извършеното проучване и не подчертава неговата комплексност, а поставя преимуществено акцента върху непризнаването на достоверността на информацията от дневниците, възприемането ѝ като свидетелство и критика на действителността.

Първа глава „Дневникът – терминологични въпроси” включва четири раздела, които дават последователно обща характеристика на понятието дневник, приликите и разликите му с хрониката, автобиографията и пътеписа, както и сходствата му по съдържание и форма с епистоларния жанр. Приведени са както множество определения и постановки от теоретични разработки, показващи взаимното проникване и наличието на сходни елементи в разглежданите видове, така и са потърсени преки доказателства за тях чрез конкретни текстове от дневници и сродните им жанрови проявления, което определено може да се разглежда като принос на докторанта. Обърнато е внимание на различни характеристики на дневника, свързани с: *информацията, която носи* (информация и критика на външния свят; биографични сведения за конкретната личност и контактите ѝ с другите; наблюдението върху собственото „аз”, което се свързва и с развитие на самодисциплина и самовъзпитание), *развитието му като литературен вид/жанр* (хроника, пътепис, мемоар, епистоларна литература и др.), *оформянето му според доминиращата насоченост* (философски, политически, литературен, научен, религиозен, ловен, корабен и т.н.), *степен на истинност* (включва и фалшификации), *разглеждането му като „его-документ”*; *като документ на наблюдението, реакцията и контрола, но и като „репозиториум на бъдещи спомени”, като „кризисно-монологичен жанр, апокрифно съхранена памет и надежда”* и още други. Сполучливо в тази глава, според мен, е разкрита сложността на това явление (защото отделните характеристики на дневника отново се илюстрират с конкретни дневникови текстове на български и чуждестранни автори от различни епохи), подчертана е нееднозначността на съществуващите определения на понятието, а също и това, че различните изследователи обикновено проучват задълбочено само отделен негов аспект. Умишлено е обърнато внимание и на смесените/граничните форми на дневника – летописни бележки (намиращи се между хрониката и автобиографията, между обективното и субективното), пътни бележки (между преживяното и биографичното, на които пресечна точка е пътуването, с информацията

за посетените места), писма (хронологичен разказ и преживявания от първо лице), за да се очертае по-нагледно полифоничния характер на изследвания обект. Разглеждайки взаимното проникване между изследваните видове докторантът въвежда раздел „Приписките – възможен първообраз на личния дневник” като обосновава новаторската си, и по мое мнение, идея, че в България като първообраз на дневника могат да се приемат приписките, прераснали в хроники, но видоизменили се в предисловия и послеслови върху ръкописни книги от Средновековието и Възраждането, в които се срещат елементи на лични преживелици и сведения за живота на хората по това време (каквито има и в дневника). И тук той подкрепя разсъжденията си с цитати от самите първоизточници, повечето от които обаче са прекалено дълги. Този раздел е приносен за изследването, защото такава връзка се търси и обосновава за първи път.

Оценявам високо подхода на докторанта да представи множеството особености на дневника, да потърси общите му черти със сродни видове, да открие и опише сходствата му с приписките в ръкописната книжнина, но подкрепяйки твърденията си с автентични текстове е наложително да следи те да не утежняват текста и да замъгляват собствените му аргументи.

Във **Втора глава „Историческо развитие на дневника като жанр”** докторантът прави преглед на зараждането и видоизменянето на този жанр в културните традиции на различни народи от древността до наши дни. Потърсени са прототипи на дневници в отделните им проявления : в дневници от картинки (идеограми и фонограми) или биографични надписи в аз-форма - в Египет, до т.нар. императорски *ephemerides* или *hyponemata* - отчети за живота в двора на Александър Велики, дело на Цезар Август - в Древния Рим. По-подробно са разгледани японските дворцови дневници-хроники (с примери от „Нечакана повест” на Ниджо, чрез който се обосновава и идеята, че дневник се води с надеждата да бъдеш запомнен), трансформациите им в ренесансовата епоха, чрез сливането на дневниковата летопис и използването на дневника като място за самонаблюдение и самоанализа. Втората линия е подчертана както с примери от дневника „Към себе си“ на Марк Аврелий и „Изповеди” на Августин Блажени, така и чрез такива от европейската мемоаристика от по-ново време. Представена е и друга форма – дневник от кратки бележки на художника Джакопо да Понтормо, съхраняван в Библиотека Медичи Лауренциана във Флоренция. Многообразието на видовете дневници в Европа е маркирано чрез определянето им като: интимно-разсъдъчни, политико-документални, художествено-критични, хроники на ежедневието, религиозно-изповедни. Приносен в тази глава, с

оглед и на цялостното разгръщане на темата, е разделът „Трансформацията на дневниците като нов жанр в информационната комуникация“, заради идеята да се потърсят съвременните проявления на дневника чрез видоизменянето му в онлайн среда. Тук Асен Георгиев прави опит да проследи развитието на жанра под влиянието на новите технологии - онлайн публични или с ограничен достъп дневници, блогове, форуми в социалните мрежи и др., в основата на които, както и при традиционния дневник стои индивидът, който разкрива своя живот анонимно или персонализирано чрез оповестяване на идеи, политически пристрастия, поведение, чувства, предпочитания и вкусове и т.н. Охарактеризирано е разнообразието от форми на жанр, близък до дневника – уебстраници и прерастването им в блогове, включително такива, предлагащи софтуер за водене на дневник, обърнато е внимание на някои технологични възможности за управление на уединението в блога, направен е макар и бегъл опит да се потърсят приликите и разликите между традиционните и електронно водените дневници и до каква степен те са се видоизменили под влияние на новата комуникация. Доводите на докторанта за трансформациите на дневниковия жанр в електронна среда биха били по-убедителни, ако в първа глава той беше формулирал свое работно понятие за дневник, с фиксирани негови параметри (наричани от някои изследователи жанрообразуващи признаци), които да са опорни точки и при проследяване на преобразованията му в съвременното информационно пространство. Като цяло втора глава дава сполучлив исторически и съвременен ракурс към темата в голям времеви и географски диапазон, предлага интересни примери в подкрепа на изразените твърдения, но повечето от разделите ѝ са много кратки.

Трета глава „Личният дневник – особености, типология, спорни въпроси“ като цяло следва както историческото развитие на дневниковата традиция (от хроника към самоанализа), също и разглеждането на дневника първоначално като продукт, а след това и като процес. Основни акценти тук са: дневникът и „аз-ът“; защо се води дневник; видовете дневници; фалшифицирани дневници; и дали дневникът е достоверна или манипулирана информация. Сложността и комплексността на изследването на Асен Георгиев ясно проличава чрез ракурсите на темата, предложени в тази глава на труда. Защо се води дневник? – само изброяването на основните предположения, подкрепени с изводи от отделни частични изследвания подсказват многообразието ѝ - дневникът е *довереник и събеседник, огледало и съдия, утешител и склад за спомени, от който по-късно в момент на нужда може да се черпи*. Може и да

е стремеж към изказване и преодоляване на самотата, опит за самопознание, желание да се оправдаеш и/или контролираш, опит да запазиш преживяното дори само като спомен. Или: дневникът прави действителността по-поносима (Динеков и Делчев) и повишава в пъти стойността на нашия живот в нашите собствени очи. Като възможни мотиви се посочват: дисциплина, навик, трениране и подсилване на паметта, проясняване на съзнанието, самонаблюдение и самопознание, желание за самоизява, егоизъм, стеснителност, желанието да оставиш следа (литературен и човешки паметник), да нарисуват своя собствен портрет за идните поколения, поука за обществото и мн. др.

Затова трябва да приемем снизходително, че в този раздел са изброени и много бегло са обяснени поводите и мотивите да се води дневник, като отново наблюденията си докторанта предпочита, вместо да обяснява, да подкрепи с цитирания на конкретни текстове, като авторово доказателство за водене на дневник. Такъв е подходът му и при развиване на въпроса за видовете дневници, отново заради тяхното многообразие и трудното им поддаване на класифициране. Асен Георгиев предлага, различни класификации на видовете дневници, като ценното тук е, че се стреми да ги разположи като доминиращи във времето и по този начин прави една интересна реконструкция на развитието на дневниковата традиция чрез конкретни примери, доколкото това е било възможно при наличието на толкова разнообразни по признаците си класификации на видовете. В края на тази глава, макар и бегло е поставен същественият въпрос за фалшифицирането на дневниците, съществен, защото е пряко свързан с друг важен за докторанта въпрос за достоверността на информацията, която носят и доколко тя може да се признае за убедителна или е манипулирана. Този въпрос, поставен в последния раздел така и остава неизследван, а краткият текст е изцяло декларативен, но научен анализ липсва.

Четвърта глава. „Дневниците в институциите на паметта”, според мен би следвало да е ключова, като се има предвид заглавието на дисертационния труд. Тя съдържа два раздела: Дневниците в библиотечни и архивни колекции – начини на придобиване, електронен достъп; и Необичайни институции на паметта като места за събиране, обработване и популяризиране на „записки от ежедневиия живот“. Първият раздел е необосновано кратък и включва само информативни сведения за начина на придобиване на конкретни дневници в Националната библиотека и електронният достъп до тях. Мнението ми е, че този раздел трябва да има по-голяма тежест в

дисертационния труд – да посочва повече статистически и библиографски данни за наличие на подобни документи в традиционен и електронен вид в институциите на паметта, да се посочат варианти на организация, достъп и популяризиране на подобни колекции, включително и като дигитални ресурси в библиотеките и в архивите (наличието им в музеи е по-трудно установимо).

Вторият раздел описва интересен чуждестранен опит, като резултат от проекта „Записваме ежедневието във Великобритания“ с цел създаване на архиви върху живота на отделни хора, места и събития от цялата страна и чужбина, като включват писмени свидетелства, карти, планове, рисунки, фотографии и филми, устни истории, дигитални и електронни записи. Характеризирани са начините на събиране на информацията, организацията на дейността, видовете колекции и др. Идеята да се включи в дисертационния труд подобен практически модел за събиране на сведения от ежедневието, които да се използват за реконструкция на време и пространство, наред с официални информационни, научни и популярни материали, намирам за оригинална, защото тя кореспондира с информацията, съдържаща се в изследваните лични дневници. Мястото ѝ обаче в четвърта глава би имало по-съществен принос само като допълнение към анализа на съществуващата у нас и в чужбина дългогодишна практика на съхраняване и достъп до подобни колекции в традиционните институции на паметта, каквито са библиотеките, архивите и музеите, която е малко подценена като важен сегмент на дисертационния труд.

Глава пета „Личните дневници в България“ е интересно замислена като най-важният принос на дисертационния труд, защото чрез анализа и осмислянето на текста на два конкретни и доста обемни дневника – на Петър Динев и на Борис Делчев, позовавайки се на обобщенията от предходните глави, трябва да се открият основните им характеристики като политически дневници (според определението на докторанта) и да се докаже заложената в дисертационния труд хипотеза, че те могат да се разглеждат като свидетелство и/или критика на действителността и да се възприемат за достоверен исторически разказ от първо лице. Най-напред са разгледани примери на политически дневници, изведени са техните характеристики като форма на защита на личната свобода, отдушник от разочарованието на авторите им от различни политически режими (националсоциалистическа диктатура – дневниците на Теодор Хекер, Феликс Хартлауб, Любек Фриц Солмиц, Клаус Ман). Следва да се подчертае, че подобно на тях съществуват и множество примери за дневници, водени по времето на сталинизма, а и в

по-късни години в Съветския съюз, които са предмет на сериозни анализи предимно от руски учени, живеещи и работещи в престижни университети в чужбина. По мое мнение те също биха били полезни на докторанта при изследване на конкретни текстове от дневниците на Динеков и Делчев в заявената в увода на дисертацията посока, но не са били обект на проучване от негова страна. В тази глава са очертавани по-подробно темите, които имат отношение към политическия живот в страната, както и др. теми, позволяващи да се охарактеризират множество личности – политици, литературни творци и др. Докторантът предлага и систематизиране, под формата на предметни рубрики, на тематиката на дневника на Петър Динеков, които рубрики могат да се превърнат в информационно-търсеща система към електронното им публикуване. Цитираната тук фактология е важна както за открояване на въведената от докторанта разновидност „политически” или „политико-културен” дневник определен „не като лични размисли, а опис на политически събития или разказ за политически личности”, така и за очертаване на еволюцията във възгледите на самия пишещ дневника. Като цяло впечатлението от пета глава е, че тя е прекалено обемна и дисбалансира иначе добрата структура на дисертационния труд, че заложеният в автентичните текстове фактологичен ресурс е съществен за разбиране на разновидността политически дневник, но е предаден само с цитати, а не е анализиран и не е успял да се превърне в неоспорим принос на труда му. Налице са на места пристрастни коментари и неприемлив за дисертация стил и език на изложението.

Изводите към всяка от главите, както и **заклучението** обобщават кратко резултатите от направеното изследване, поставят акцент върху постигнатите от докторанта резултати.

Библиографията отговаря на изискванията, показва широтата на извършеното проучване, а също и предпочитанията на докторанта тя да се базира най-широко на англоезичната и немскоезична литература и електронни ресурси.

Авторефератът като цяло дава изчерпателна представа за съдържанието и постиженията на представения дисертационен труд, посочва коректно публикациите на докторанта, които са по темата на дисертационния труд. Наличието в него на обемисти цитати, обаче е неприемливо.

4. Коментар във връзка с резултатите и научните приноси на дисертационния труд

Полезността и значимостта на настоящето изследване откривам в няколко направления:

- В *комплексния подход към разглеждането на темата*, който се състои в изясняването на вида „дневник“ чрез: разглеждане на негови характеристики, които го доближават до сродни видове като хрониката, автобиографията, пътеписът, епистоларния жанр; изследване на корените му в приписките и текстовете вътре в различни книжовни паметници - български и чуждестранни; проследяването на дневниковата традиция в исторически и в географски контекст (развитието му като жанр в отделни страни и континенти, както и в България); съвременните трансформации на този вид в електронна среда; стремежът да се представи дневникът не само като „продукт“, но и като процес, който влияе върху развитието на индивида (като „съсъд на самонаблюдението“); търсене на проекциите на дневниковия жанр върху разширяване обхвата на информацията за изследване на съвременната ни история и особено като акт на протест срещу действителността, в която авторите на дневници живеят. Опитът обаче да се разгледа в толкова голяма широта темата има и своя негативна страна – води до невъзможност тя да се обхване с по-голям библиографски обем от изследвани източници, а също до фрагментарно представяне на някои от частите ѝ за сметка на по-задълбочен анализ;
- Въпреки това изследването има *широка и доста солидна документална основа*. Проучените източници впечатляват с големия си хронологичен период, за който се отнасят, с географската и езикова обхванатост на представените дневници, с разнообразието от изследваните техни форми и проявления, вкл. в електронна среда. Разгледан е голям обем от дневникови първоизточници, показващ познаване на най-добрите чуждестранни образци на жанра и използването им да онагледяване на изразени становища и направени обобщения. Разбира се големият отхват на темата не е позволил на докторанта да изследва още множество важни дневникови източници (и особено публикации за тях), които се съхраняват и са достъпни за ползване именно в институциите на паметта – у нас и в други страни. Допълнителни претенции към докторанта в тази насока могат да се предявяват, но предвид широтата на темата и заложените в дисертационния труд по-скромни цели, свързани с проучването на конкретни български образци, считам че постигнатата библиографска обхванатост на темата в общи линии кореспондира с нейните основни цели;

- В използването за анализ и обобщения на огромните по обема си конкретни дневникови записки, особено тези на Петър Динеков, които докторантът познава в детайли и от които предлага и автентични текстове (под формата на цитати), считайки че в голямата си част те са непознати, а биха предизвикали интерес с информацията, която носят (поради все още непълното публикуване на дневника на Динеков) у широк кръг учени от различни области на знанието;
- В ясната и логична структура.

След формулираните от Асен Георгиев приноси на труда му откроявам:

- широтата на изследването на дневниците като литературен вид, граничен с редица други жанрове, с анализиране на примери за възникването и развитието им в голям времеви и географски диапазон и в различен обществено-политически контекст;
- разглеждането на приписките в българските богослужбни книги като първообраз на личните дневници;
- разглеждането на политическите дневници в България от периода на тоталитарно управление като акт на протест – конкретно на основата на дневниците на Динеков и Делчев;
- анализиране възможните трансформации на дневника в електронна среда.

5. Критични бележки, препоръки и мнения

- *По терминологичните въпроси.* Считаю за пропуск, че докторантът не е въвел свое работно понятие за дневник с фиксирани жанрови и други характеристики, които освен да са в основата на анализи в първа глава, да са опорни точки и в раздела за трансформацията на дневника като ресурс в електронната комуникация, да подпомогнат еднотипното му разглеждане и като политически дневник, за да бъде по-резултатна работата конкретно с дневниците на Петър Динеков и Борис Делчев;
- Да се разшири информацията за наличието на дневниците в институции на паметта, да се засили контекста, свързан с опазването, достъпа и с популяризирането им в електронна среда;
- *Съотношение авторов текст - цитати.* Независимо, че цитатите са добре смислово подбрани, за да илюстрират замисъла на докторанта, те са прекалено обемни и много като брой страници и това разводнява текста;

- *Стилът на изложението* е по-скоро есеистичен, не винаги следва логиката на изложението и подбраните цитати. На много места докторантът си позволява пристрастност, която е недопустима в научен текст.

6. Въпроси, които да бъдат отправени по време на публичната защита

- Институциите на паметта в различни страни съхраняват многобройни дневникови записи – уникални свидетелства за техните автори, за времето в което те са живяли, за нравите и обществените нагласи, за исторически събития, на които са били свидетели, за бита и културата и т.н. – все сведения, от които се интересуват множество съвременни изследователи и хора с различни професии, образование, политически идеи, религиозни възгледи, от цял свят. Тази информация би следвало по-широко да се популяризира и да е достъпна за ползване. *Коя форма на разпространението им – чрез достъпни дигитални копия или чрез издаването им (в печатен и ли в електронен вид) би била по-приемлива от гредна точка на институцията-притежател на оригинала и от гледна точка на ползвателя и защо?*
- В дисертацията си твърдите, че „в нашите научни среди и от там сред обществото битува мнението (особено сред някои български историци), че дневникът не може да се приеме за достоверен източник на информация, защото видите ли, авторът със сигурност е пристрастен” и обяснявате това в голяма степен с идеологическата обремененост на научната ни общност. *Как стои въпроса за признаване достоверността и обективността на дневниковата информация в западноевропейската историография?*

6. Заключение

Общата положителна оценка, посочените предимства и научните приноси на дисертационния труд, въпреки направените бележки, ми дават основание да подкрепя присъждането на образователна и научна степен „доктор“ в направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки (Книгознание, библиотекознание, библиография) на Асен Георгиев за дисертацията му „Личните дневници в специализирани библиотечни колекции в България. Свидетелствата на Петър Динеков и Борис Делчев”.